

taknuo u prošleme poglavlju, poput kadrovske situacije, stanja obučenosti i morala vojnika, ovaj put u praktičnoj ulozi zapovjednika. Poseban dio poglavlja posvećen je kadrovskoj i materijalnoj potpori koju je VJ pružala Vojski Republike Srpske (VRS) i Srpskoj vojsci Krajine (SVK). Smatra da je VJ “u opasnosti od uništenja srpskog življa” imala svaku moralnu, profesionalnu i nacionalnu obvezu pomagati srpske paradržave. Navodi da se pomoć u borbenim potrebama odvijala neprekidno i do krajnjih granica mogućnosti, čak do ugroženosti vlastitih ratnih rezervi, po odobrenju i nalogu Generalštaba VJ. U nastavku poglavlja obrađuje neke manje zahtjevne teme: suradnju s raznim institucijama i ustanovama, lokalnim vlastima, javne nastupe i susrete. Također se osvrće na učestale pojave krađe i krijumčarenja goriva, streljiva i vozila čemu se, kaže, protivio. Zbog navedenih radnji Cokić je 1994. suspendirao jednog zapovjednika korpusa, nakon čega je, kako tvrdi, političkom odlukom, umirovljen.

Slijede “Zaključna razmatranja” (str. 419.–446.), u kojima se sažimlju i ponavljaju ranija razmišljanja, i “Prilozi” (str. 447.–480.), gdje se donosi deset zanimljivih dokumenata od kojih valja izdvojiti izlaganje generala Veljka Kadijevića, Saveznoga sekretara za narodnu obranu, pred najvažnijim oficirima JNA u studenome 1990., u kojem najavljuje upotrebu sile od strane JNA. Nakon toga slijede dvije izrazito pozitivne recenzije (general Milisava Sekulića i dr. Milana Mijalkovskog), životopis autora, kratice i sadržaj knjige.

Knjiga Jevrema Cokića *Početak kraja* potvrđuje sve negativne predrasude kad se raspravlja o relevantnosti, prednostima i manama memoarske literature kao povijesnoga izvora. Počevši od izrazito subjektivnog pristupa, rječnika i stila koji podsjeća na materijale ideološko-političkih “kurseva”, knjigu karakteriziraju naknadno tumačenje, brojna ponavljanja, uzdizanje vlastite uloge, širina obuhvaćenih tema koje autor nije kompetentan razjasniti, oprečne tvrdnje, pa i lako provjerljive činjenične pogreške. Sve to narušava vjerodostojnost napisanoga, a od čitatelja zahtijeva prethodnu informiranost o vremenu koje autor opisuje. S druge strane knjiga pruža informacije korisne za razumijevanje razdoblja prije otvorenih sukoba, za događanja na Južnome bojištu, ali i za proučavanje percepcije i diskursa o raspadu Jugoslavije na srbijanskoj strani. Knjiga *Početak kraja* zavređuje pozornost utoliko što je njezin autor bio general JNA i aktivni sudionik mirnodopskog i ratnog razdoblja raspada Jugoslavije, no smatram da je ipak možemo svrstati u drugorazrednu memoarsku literaturu.

IVAN RADOŠ

Rajko DANILOVIĆ, *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991.*, Javno preduzeće Zavod za udžbenike, Beograd 2010., 446 str.

Osim organiziranih umorstava političkih protivnika i gladi, ništa tako ne karakterizira komunistički sustav kao montirani sudski procesi. Iznimke nema: od Kamčatke do Kube, i od Lenjina i Bele Kuna do Pol Pota i Crvenih Kmera, svaki pokušaj provedbe komunističke revolucije obilježen je masovnim ubojstvima, glađu i montiranim suđenjima. Zadnje što sustav koji u svoje ciljeve proklamira nametanje jednakosti i blagostanja može otprijeti, jest sloboda pojedinca i njegova nespremnost da vlastitu neslobodu (i neslobodu svog naroda) za potrebe ideologije i režima proglasi slobodom

i srećom. Oni koji ne pristaju na to da im se tzv. diktaturom proletarijata nametne tobožnja sloboda, postaju neprijatelji koje treba istrijebiti. Takve se onda progoni: izgladnjivanjem, zlostavljanjem, šikaniranjem, izolacijom, onemogućavanjem školovanja i otpuštanjem s posla, a u težim slučajevima i trpanjem u logore i tamnice.

Desetci milijuna ljudi u komunističkom svijetu progonjeni su bez ikakva sudskog postupka. Oni koji pritom ne bi podlegli mučenjima i zlostavljanjima, bivali bi prognani na izolirana i zabita mjesta odnosno u logore. Iako su sibirске tundre i prije znale imati sličnu namjenu, tek su im Lenjin i Staljin dali značenje opće imenice: Sibir je postao sinonimom boljševičke revolucije.

Upravo kao što je svaka komunistička zemlja imala svoj Sibir, imala ga je i Jugoslavija. Već u završnoj fazi Drugoga svjetskog rata uspostavljeni su logori za etničke manjine koje su proglašene kolektivno odgovornima i neprijateljskima (Nijemci), ali i za potencijalno opasne protivnike režima ili one skupine pučanstva, koje su otvorenim protivnicima mogli poslužiti kao suradnici i jataci. Nažalost, do danas su uglavnom nepoznata i znanstveno neistražena, primjerice, masovna prisilna raseljavanja hrvatskog življa u Dalmatinskoj zagori, Lici, Hercegovini i drugdje, čime je režim pokušavao onemogućiti djelovanje križara, pokreta otpora koji je uglavnom spontano nastajao iz raznorodnih skupina što su se, nakon što bi partizanske snage odnosno Jugoslavenska armija zauzela određeno područje, odmetale u šumu, gdje bi im, najčešće ali ne uvijek, na čelo stupili dojučerašnji ustaški časnici i dočasnici, kao najborbeniji i ideološki najizgrađeniji protivnici nove države i njezina režima.

Nešto poznatiji i – napose u Srbiji i Crnoj Gori – bar na memoarskoj, ako ne i na znanstvenoj razini, obrađeni su logori za pristaše Informbiroa, od kojih su na području Hrvatske najpoznatiji onaj privremeni u Staroj Gradiški, a još više onaj trajniji na Golom otoku. Iz memoaristike, a sve donedavno i iz znanstveno-stručnih radova, u Hrvatskoj se stvarao dojam da je problem obračuna s informbirovcima nečija tuđa (uglavnom srpska i crnogorska) stvar, slijedom čega bi komunisti iz Hrvatske bili odaniji Titu nego Staljinu više nego u drugim jugoslavenskim republikama. Ta je predrasuda rađala i drugim posljedicama. Primjerice, razmjerno obilna memoarska literatura i površan medijski pristup (iako bi se moglo spekulirati i o drugim razlozima!) doveli su do toga da je čak i u stručnoj javnosti slabo poznato kako npr. golotočki zatvorsko-logorski sustav («Mermer»), smješten na otocima Goli i (Sveti) Grgur, već u pedesetim godinama XX. stoljeća nije «udomio» samo pristaše Informbiroa (redovi kojih su se, uostalom, i inače brzo osipali uslijed njihova «revidiranja stava»), nego su na te puste i nepristupačne jadranske otoke otjerane i tamo mučene stotine i stotine hrvatskih i albanskih nacionalista, pri čemu se na (Svetom) Grguru uglavnom izdržavala «administrativna kazna», tj. sankcija koju je izricalo upravno tijelo (sudac za prekršaje), dok je Goli bio namijenjen težim «političkim kriminalcima», odnosno prijestupnicima koje bi najčešće na visoke zatvorske kazne osudili redoviti sudovi.

Pojam «sudova» i «suđenja» u komunističkoj Jugoslaviji – a slično je i u drugim komunističkim državama – smije se koristiti samo uvjetno. Znade se, primjerice, da je skupina ministara i visokih državnih dužnosnika Nezavisne Države Hrvatske, na čelu se predsjednikom vlade dr. Nikolom Mandićem te doglavnikom i ministrom dr. Milom Budakom, na smrt osuđena nakon «suđenja» koje je trajalo svega par sati i tek s fiktivnim pravom na obranu (jer je jedan branitelj morao braniti hrpu optuženika čiji

su interesi kolidirali ili su mogli kolidirati, a pritom mu je optužnica uručena ujutro, na početku «suđenja», a morao ju je vratiti navečer, kad je presuda izrečena, ali mu ni presuda nije dostavljena u pismenom obliku, pa tako nikad nije doznao ni broj spisa!). Znade se da su kao protivnici režima (ili «klevetnici narodne vlasti») kažnjavani odvjetnici koji su svoju braniteljsku dužnost shvaćali preozbiljno (pa je otvoreno distanciranje od optuženika postalo *mantram* koju su na početku obrambenoga govora ponavljali i najugledniji odvjetnici, oni po kojima se do danas zovu odvjetničke nagrade), znade se da su progonjeni oni svjedoci koji bi svojim iskazom mogli ugroziti sliku koju je stvarao javni tužitelj. Znade se da je čak i nadbiskup Stepinac pred očima čitave svjetske javnosti, s velikim brojem suoptuženika osuđen u jesen 1946. bez prava na žalbu.

Sve se to znade, i još puno više od toga, ali se još uvijek, začudo, i u historiografiji i u pravnoj doktrini te *sudske predstave* redovito nazivaju suđenjima, iako bi one u uljuđenu društvu bez krznanja bile opisane kao *Justizmord*, pravosudno umorstvo, i bile stavljene u isti rang sa srednjovjekovnim procesima u kojima se nije primjenjivalo ni pravo niti pravda, nego se sustav iskaljivao na probranim protivnicima, tražeći način da iz toga i svi ostali, potencijalni nezadovoljnici, nauče kako je razmišljanje vlastitom glavom redovito pogibeljan pothvat. Jer, te sudske predstave imaju vrlo malo zajedničkoga s onim što pojam suđenja podrazumijeva: optužbu i obranu kao dvije suprotstavljene strane s razmjerno podjednakim procesnim pravima, ovlaštenjima i mogućnostima (što se u suvremenom pravnom žargonu često opisuje anglosaksonskim terminom *equality of arms*), poštivanje načela zakonitosti (*nullum crimen nulla poena sine lege*), neovisan sud, te pravo na žalbu odnosno na (najmanje) dvostupanjsko suđenje.

Zbog čega se te vrlo poznate činjenice prešućuju ili ignoriraju, može se naslućivati. O posljedicama se može govoriti puno određenije: takve su osude zaglavni kamenovi političkih, a često i historiografskih interpretacija prošlosti. U hrvatskome slučaju one su i pravosudni dokaz zločinačke naravi hrvatske težnje za državnom neovisnošću. A za potrebe *umivenog prikaza* jugoslavenskoga komunističkog sustava, u pravilu se ne zna ili se ne želi znati, da je još dugo nakon rata, u pedesetim i šezdesetim godinama XX. stoljeća istraga protiv političkih osumnjičenika bila povjerena službi koju nije bio osobit glas kao promicateljici zakonitosti i zaštitnici ljudskih prava, *Upravi državne bezbednosti* (ali je zato revna služba UDB-i izjednačivana s pravnim fakultetom, pa povijest našeg pravosuđa bilježi i tzv. pravosudne autoritete koji su, umjesto u seminarskim učionicama reakcionarnih ustanova kao što su fakulteti, teoretska i praktična znanja o kaznenom postupku stjecali u udbaškim istražiteljskim stolicama, često u pravome podzemlju, s rekvizitima koji su – poput batine i morenja gladu i žeđu – poznati stoljećima, a koje su do savršenstva razvili Feliks Edmundovič Dzeržinski i njegovi sljedbenici).

Jednako se tako ne zna ili ne želi znati, da se okrivljenicima još šezdesetih godina u istrazi uskraćivalo pravo na branitelja, da bi branitelja u pravilu prvi put vidjeli na početku glavne rasprave, da im je priprema obrane bila faktično onemogućena, pa čak i to da su još petnaestak godina nakon završetka rata vijećima redovitih sudova u takvim procesima predsjedali nepravnici, ponakad čak ljudi s jedva završenom pučkom školom ili kakvim zanatom, kojima je jedina kvalifikacija bila ta da su bili prokušani *revolucionarni kadrovi*. Jer, po onoj antičkoj da je *salus rei publicae suprema lex*, ovdje

je, u drugoj polovici XX. stoljeća, još dugo nakon svršetka Drugoga svjetskog rata interes revolucije podignut na pijedestal najvišeg zakona. Što je revolucionarno, a što nije, određivala je komunistička partija, a djelovati kontrarevolucionarno – već po golome slovu zakona – značilo je: postupati protupravno. Ako bi se, nepažnjom zakonodavca, dogodilo da bi zakon ipak propisao nešto što bi neprijatelju, *bandi*, moglo koristiti, onda je obezbejući naputak dao šef Partije, svejedno zvao se on Najvećim Sinom ili Najdražim Vođom: ne treba se zakona držati kao pijan plota.

O nekima od takvih i sličnih suđenja progovara knjiga dr. Rajka Danilovića *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*. čije je treće izdanje objavljeno 2010. u Beogradu. Prvo je osvanulo u Valjevu 1993., drugo u Beogradu 2003. godine, a jedan dio te knjige, proširen i razrađen, objavljen je 2006. u Tuzli pod naslovom *Sarajevski proces 1983. (s recenzijom Stjepana Mesića, tada predsjednika Republike Hrvatske)*. Pisac knjige, rođen 1938., poznati je beogradski odvjetnik, koji je utočište našao u odvjetništvu 1972., nakon sloma politike tzv. srpskih liberala, kojoj je i sâm pripadao (kao član Gradskog komiteta Saveza komunista Srbije, zadužen za partijski rad na beogradskom Univerzitetu), a postao je poznat kao branitelj u nizu političkih procesa. Branio je Marka Veselicu, Dobroslava Paragu, Vladimira Šeksa, Vladu Dapčevića, Vojislava Šešelja, Azema Vllasija, *Virovitičane* pred Vojnim sudom u Zagrebu, Vuka i Danicu Drašković, kao i četvoricu muslimanskih intelektualaca osuđenih u tzv. Sarajevskom procesu 1983. godine.

U svojoj se knjizi Danilović nije ograničio samo na analizu suđenja u kojima je sâm sudjelovao, nego je problemu pristupio ambicioznije, pokušavajući raščlaniti filozofsko-etičku, a tek potom političku i kaznenopravnu dimenziju montiranih političkih procesa, u prvom redu onih zbog tzv. delikta mišljenja, koji se i u stručnoj, a pogotovo u laičkoj javnosti često neprecizno nazivao «verbalnim deliktom». Zato je, nakon opsežnog uvoda pod naslovom «Žrtve komunističkog terora» (str. 17.-29.), u kome daje oduška svom protukomunističkom uvjerenju, ističući – uostalom neospornu – činjenicu da je suparnik komunističkog totalitarizma, fašizam (koga pisac slabo ili nikako ne razlikuje od nacionalsocijalizma!), «ubedljivo» ustuknuo pred komunizmom i «po broju žrtava, po rasprostranjenosti, po primenjenoj količini nasilja i represije, po trajanju», svoju knjigu Danilović podijelio u tri glave.

U prvoj glavi načelno raspravlja o tzv. političkom krivcu i političkom deliktu. *Političkoga krivca*, smatra on, karakterizira težnja za poštovanjem vlastite osobe i čuvanje vlastitog dostojanstva odnosno vlastitih političkih stajališta, dok je visina kazne u drugome planu: on znade da nju određuje komunistička partija, što znači da kazna ne ovisi ni o njegovoj pravoj odgovornosti, niti o njegovu držanju pred pravosudnim tijelima. Nisu nezanimljiva ni Danilovićeva razmatranja pojma *političkog delikta*, iako je uočljivo da se koristi vrlo oskudnom literaturom, kao da mu nisu poznate ni monografske obrade tog problema čak ni na području nekadašnje Jugoslavije (od studije *Politički delikt* Ive Politea iz 1921., do Bavconove *Kaznenopravne zaštite države i njenog društvenog uređenja* iz 1987. godine). No, unatoč tomu je prihvatljiv njegov zaključak da svaki totalitarni sustav – komunistički napose – ne teži samo eliminiranju političkih protivnika, nego i njihovoj proizvodnji. Zbog toga je bilo moguće da se na drakonske kazne osuđuju i ljudi koji nisu objavili ili javno izrekli nepoćudne misli, nego su ih tek zapisali u vlastite intimne dnevnike ili su one sadržane u privatnim bilješkama.

U skladu sa svojim protukomunističkim raspoloženjem, Danilović je izrazito kritičan prema suvremenim pokušajima da se komunizam ekskulpira kao «antifašizam», jer on smatra komunizam najvećim zlom XX. stoljeća, ističući da je on kao ideologija «mada lažno obećavši raj na zemlji i čovekovu sreću, naneo najveću nesreću ljudima, koja merena u brojkama je imponantna, ali koja je po raznovrsnosti, razuđenosti, upornosti i nemilosrdnosti, nemerljivo velika nesreća. Nije, naravno, samo komunizam dao ogroman doprinos patnjama pojedinaca, grupa i naroda u XX veku, ali su žrtve komunizma najveće i najbrojnije, jer je on nastao pre fašizma i nadžveo ga je proširivši se na četiri kontinenta. (...) Među evropskim intelektualcima bio je u modi i bio je, moglo bi se reći, poželjan antifašizam, ali je istovremeno, antikomunizam smatran ne samo nepoželjnim već je bio predmet žestokih kritika. Ni danas, posle kraha komunizma i sagledavanja komunističkih žrtava, u suštini svest o tome da je antikomunizam jednako relevantan kao i antifašizam nije bez otpora i neprijatelja» (str. 23.).

«Politička policija» koja je ključni instrument progona onih koji misle drugačije (točnije, koji misle vlastitom glavom!), rijetko bi, smatra Danilović, griješila pri izboru okrivljenika. Ona je precizno znala tko je neprijatelj režima i kakve bi posljedice za režim to neprijateljstvo moglo imati. U sustavu represije ona se oslanja i na tzv. obične kriminalce, a paradoksalno je da joj naruku idu i branitelji, koji svojom nazočnošću i uglavnom uzaludnim pokušajima obrane, suđenju daju privid legalnosti.

U jugoslavenskom slučaju, i zakonodavstvo i praksa su se, prema Daniloviću, vrlo otvoreno i jasno naslanjali na sovjetske uzore, kojima je temelj položio Lenjin, objavljujući kako je jedan od ciljeva revolucije «očistiti rusku zemlju od svih štetnih insekata». No, iz niza zakonodavnih i praktičnih rješenja jasno proizlazi da je u Jugoslaviji «upotreba suda, političke policije, tužilaštva i suda istodobno i njeno vlastito iskustvo, a ne samo importno» (str. 62.).

U takve spadaju brojna odstupanja jugoslavenskoga kaznenog prava od općih kaznenopravnih načela – ne samo u poratnom razdoblju, nego trajno – među koja posebno spada sankcioniranje ne samo radnji izvršenja djela, nego i tzv. «pripremnih radnji»; neprecizno i rastezljivo opisivanje radnji izvršenja, difuzno i nejasno opisana posljedica djela, ekstenzivna upotreba tzv. kontrarevolucionarne namjere (*dolus specialis*) i sl., a vrhunac čini okolnost da su politička obilježja unesena kao kvalifikatorne okolnosti i kod nekih klasičnih kaznenih djela, kao što je ubojstvo, silovanje i sl. Činjenica da se, primjerice, pojam «društveno-političkih prilika u zemlji», čije je navodno «neistinito prikazivanje» sankcionirano kao kazneno djelo, mogao proširiti na svaku društvenu temu, pa tako i na historiografske rasprave (čak i one koje se odnose na pojave i osobe iz razdoblja prije stvaranja Jugoslavije), rječito govori da se o komunističkoj Jugoslaviji tijekom čitava njezina postojanja ne može govoriti kao o pravnoj državi. Jednako fluidan pojam bio je i onaj o «socijalističkim osjećajima građana»: nije bilo moguće definirati što se pod tim pojmom shvaća, ali se za vrijeđanje tih osjećaja – protivno temeljenom načelu kaznenog prava da opis djela mora biti precizan (*nullum crimen sine lege stricta*) – išlo u zatvor!

I nakon smrti jugoslavenskog diktatora Josipa Broza Tita, navodi Danilović, «go-dišnje je bilo više od 500 slučajeva sudskog progona političkih neistomišljenika» (str. 85.), a posebno je zastrašujuća okolnost da je sve do kasnih 80-ih godina XX. stoljeća, tj. do uoči samog sloma komunističke Jugoslavije, primjenjivan institut «izvansudske

izolacije», tj. smještanja nepoćudnih građana u izolaciju na način koji znači potpunu negaciju njihovih ljudskih prava, čemu su naročito bili izloženi kosovski Albanci.

U drugoj glavi pisac raspravlja o «sudskom scenariju» u komunističkoj Jugoslaviji odnosno o sudionicima političkih procesa i načinu njegova odvijanja. U političkim procesima sudjeluju javni tužitelji i sudci koji uživaju apsolutno povjerenje režima, pri čemu se, naročito u nacionalno miješanim područjima, redovito vodi računa o tome da sudci i tužitelji pripadaju istoj nacionalnoj skupini kao i optuženik. Optuženiku se također raznim neformalnim kanalima nastoji sugerirati da izabere «odgovarajućeg» branitelja, dakle, osobu koja uživa povjerenje *političke policije* odnosno Partije, te mu se pritom prijeti strožim sankcijama ako taj dobrohotni savjet ne prihvati.

Vlastima je u interesu da se postupak odvija glatko i s minimalnim ugrožavanjem interesa režima, pa im ne odgovaraju doista neovisni branitelji. (Centralni komitet Komunističke partije Makedonije – podsjeća Danilović – otvoreno je zaključio: «Advokatura je potrebna i nužna kao organ revolucije, a ne kontrarevolucije».) Ipak su sankcije protiv odvjetnika, koje su u prvim poratnim godinama bile česte, postupno ublažavane, pa su u sedamdesetima i osamdesetima bile vrlo rijetke. No i tada se uloga branitelja svodila uglavnom na to da napišu efektanu žalbu, eventualno održe nešto hrabriju završnu riječ na glavnoj raspravi.

Svjedoci u političkim procesima posebna su pripovijest, ocjenjuje Danilović. U idealnim situacijama kao svjedoci optužbe nastupili bi bivši suradnici ili istomišljenici optuženika, a kad to ne bi bilo moguće, birali su se tzv. obični građani koji su trebali poslužiti interesima vlasti. Vrlo rijetko, samo kad se radilo o posebno važnim predmetima i kad nije bilo alternative, kao svjedoci bi se pojavili formalni suradnici represivnog aparata. Njih se inače štedjelo. Iskazi svjedoka dobiveni su kombinacijom pritisaka, prisile i obećanja, ali nije zabilježen nijedan slučaj da je bilo tko odgovarao za kazneno djelo iznuđivanja iskaza. Zato je u Jugoslaviji bilo «sa etičkog stanovišta teže (...) biti svedok nego okrivljeni» (str. 133.).

Optužnica je «skoro bez izuzetka», istovjetna dispozitivu presude», a pogledu pravnog sredstva protiv optužnoga akta, Danilović je rezolutan: «U političkim procesima nije poznat nijedan, apsolutno nijedan slučaj u kojem je prigovor protiv optužnice (...) usvojen» na bilo koji od zakonom propisanih načina. No, to ne znači da je on bio irelevantan: on je imao svrhu da sudu – ali i protivnoj strani – «predoči sinopsis odbrane» (str. 136.). Politička su suđenja redovito javna, iako je javnost u pravome smislu riječi s njih u pravilu isključena, time što je svedena na izabranu publiku i eventualno najuži krug optuženikove obitelji. Takva «javnost» ima svoju ulogu u samoj sudnici, ali i izvan nje: «Javnost je, dakle, kontrolisana i dozirana, kao deo unapred smišljene i planirane scenografije» (str. 138.). Pripremu glavne rasprave redovito prati kampanja u tisku, koja ima zadaću optuženika unaprijed proglasiti krivim, nerijetko ga sotonizirajući do neshvatljivih razmjera. Mediji pod režimskim nadzorom također imaju zadaću ispraviti eventualne pogreške ili propuste suda, kako bi u javnost doprlo ono što vlasti žele, a ne ono što se doista zbilo u sudnici. Najtragičnije je, zaključuje Danilović, što se sami optuženici redovito temeljito pripremaju za obranu i pokušavaju opovrgnuti navode optužnice, krivo misleći da sudsko vijeće zanima istina. To je, međutim, iluzija koja se nerijetko proteže i na vrijeme izdržavanja kazne, kad je mnogi osuđenik uvjeren da je nevin i da kaznu izdržava uslijed «nesporazuma» ili «pogreške».

Politički procesi uvijek rezultiraju osuđujućom presudom; jedina iznimka tijekom 45 godina druge Jugoslavije, navodi Danilović, bila je oslobađajuća presuda Azemu Vllasiju i drugovima. A vrijedi i drugo pravilo: u svakom daljnjem stupnju dolazi do ublažavanja osude. O razlozima Danilović ne dvoji: režim je postigao politički i medijski učinak izricanjem prvostupajnske presude, a sama kazna ionako je u drugome planu, pa nema zapreke da viši sud izrečenu sankciju ublaži, tim prije što će vijest o tome jedva biti zabilježena.

Treća i najopsežnija glava Danilovićeve knjige nosi naslov «Slučajevi». U njoj autor manje ili više temeljito i uspješno opisuje neke od najpoznatijih političkih procesa u Jugoslaviji od 1945. do 1990. godine. Pritom je karakteristično da je glavnina pozornosti posvećena prilikama i političkim procesima u Srbiji, dok se npr. oni u Hrvatskoj svode na procese vođene iza rata (mitropolit Germogen Maksimov, muftija Ismet Muftić, evangelički biskup Philipp Popp, nadbiskup Stepinac, te Tomo Jančiković) i na procese akterima Hrvatskog proljeća odnosno na nekoliko velikih suđenja organiziranih nakon Titove smrti. Iz toga se stječe posve krivi dojam da u Hrvatskoj u međuvremenu nije bilo političkih suđenja (iako se ona odvijaju neprekidno!), i da Hrvati – koji nisu ni spomenuti u podpoglavljima o progonima srednjoškolske i sveučilišne mladeži i inteligencije – nisu uopće sudjelovali u otporu Jugoslaviji i jugoslavenskom režimu. No, stvarnost je bila upravo suprotna: Hrvati su, uz Albance, tijekom čitava postojanja komunističke Jugoslavije činili najbrojniju kategoriju političkih zatvorenika. Sličnu «amneziju» Danilović pokazuje i prema drugim nesrpskim narodima (Makedoncima, Slovencima, Muslimanima...): i tamo je uočljiv selektivan pristup, koji bi mogao biti prihvatljiv da se knjiga zove, recimo, *Politička suđenja u Srbiji 1941.-1991. s osvrtom na suđenja u drugim jugoslavenskim republikama*. No, knjiga nosi drugačiji naslov, iako pisac govori uglavnom o Srbiji i Srbima izvan Srbije, makar naslovom hoće sugerirati drugačije.

Iako u Danilovićevoj knjizi ima fragmenata koji bi mogli sugerirati i drugačiju podlogu autorove selektivnosti (npr. onaj kad tvrdi da su podjednako suđeni pripadnici klera svih vjerskih zajednica, što je matematički oborivo, ili kad rat što se na području Jugoslavije vodi početkom 90-ih godina XX. stoljeća, u vrijeme nastanka rukopisa njegove knjige, ovlaš naziva «građanskim»), prije će biti da se tek radi o neskladu između autorove ambicije da dađe razmjerno zaokružen prikaz političkih delikata i političkih suđenja, i njegove nedoraslosti toj zadaći. Nema, naime, nikakva spora o tome da je u oskudnoj literaturi koja iznutra razotkriva totalitarni komunistički poredak u Jugoslaviji, Danilovićeva knjiga ipak vrijedan prilog, i da će se s većinom njegovih zaključaka složiti i politički neutralan čitatelj (kad bi takav postojao), a kamoli onaj koji je raspoložen protukomunistički. Ipak je unatoč tome teško ne primijetiti da, osim već spomenutog nevladanja literaturom, pisca i njegovo djelo knjiga obilježava i niz faktografskih pogriješaka i propusta koje je teško objasniti i u prvome, a kamoli u trećem izdanju.

Ne radi se samo o tome da je Danilovićovo historiografsko znanje dosta skromno, pa – primjerice – dr. Đuru Vranešića naziva «Budakovim ministrom» (str. 11.), tvrdi da je antisemitizam «ideološki nastao krajem XIX veka» (str. 22.), misli da je bivši politički uznik Alija Izetbegović kasnije bio «predsjednik Federacije BiH» (str. 51.), tvrdi da je «10. aprila 1941. formirana prva vlada NDH sa Kvaternikom na čelu» (str. 175.), nadbiskupa Stepinca olako naziva «Alojzom» i istodobno proglašava «poglavarom Ka-

toličke crkve» (237.), uvjeren je kako je posljedica osude Ismeta ef. Muftića «bila ukla-
njanje zagrebačke džamije» (244.), ni danas ne dvoji da je Miroslav Filipović Majsto-
rović «fratar, ustaški bojnik» (246.), a krivo je zapamtio i usporedbu «samoupravnih
interesnih zajednica» s Mussolinijevim korporacijama, pa s tim dijelovima fašističkog
ustroja poistovjećuje nešto posve drugo – «organizaciju udruženog rada» (348.).

Ima u knjizi i ponekad smiješnih propusta: Mussolinijev spis *O korporativnoj dr-
žavi* postao je *O kooperativnoj državi* (str. 114., pa opet 115.) Vilfredo Pareto prekršten
je u «Vilferda» (115.), kvintesencija je prozvana «kvinensekcijom» (154.), Sead Trhulj,
autor knjige o organizaciji *Mladi Muslimani* preimenovan je u Seada Truhulja (226.),
Erih Lisak postao je «Erik», a Stepinčev tajnik Ivan Šalić jednostavno «Šelić» (238.).
Stepinac je interniran «u svom rodnom mestu Krašići» (242.), a mostarski biskup Pa-
vao Žanić prozvan je «Žunićem» (242.). Mirko Vidović je «Marko», a Tihomil Rađa
– «Tihomir» (292.). Prezime Vitomila Zupana autor lakše pamti kao «Župana» (352.),
a za one koji to možda nisu znali, tvrdi kako je u Hrvatskoj 1971. došlo do «euforije
nacionalnog etnosa» (287.) Kao što je indeks imena zapravo tek popis (većine) imena,
ali bez oznake stranice, tako pisac ne zna citirati literaturu, pa griješi i kod citiranja
Časopisa za suvremenu povijest (245.) Posebna pripovijest je citiranje stranih imena
i nakladnika: jedni su pisani latinicom, drugi ćirilicom, jedni u fonetskome, drugi u
etimološkom obliku. Ali da se čitatelj ne obeshrabri, pristojno je dometnuti: ipak se
Daniloviću ponekad dogodi da ime navede čak i korektno.

No, uz te je propuste teško shvatljivo da dugogodišnji pravnik-praktičar ustvrdi
kako je rješenjem br. K-91/88 «javni tužilac odustao od optužnice» (339.), iako rje-
šenje donosi sud, a ne državni odvjetnik (javni tužitelj). Istoga je ranga njegova tvrd-
nja da su informbirovci «pomilovani opštom amnestijom» (str. 246.), čime Danilović
pokazuje kako ne razlikuje ta dva pravna instituta, što je luksuz koji sebi ne bi smjeli
dopustiti ni povjesničari, a kamoli pravnici. (Najbitnija razlika između pomilovanja
i amnestije sastoji se u tome što se pomilovanje podjeljuje *ad nomen* i u pravilu
odlukom državnoga poglavara, dok se amnestija odnosi na neimenovani krug osoba i
proglašava općim propisom, redovito zakonom.)

Danilovićeva impresioniranost Đilasom, čija je pohvala i preporuka tiskana u fak-
similu na početku knjige, i koja izbija s mnogih stranica knjige, u neku ruku pokazuje
i autorovu ideološku i nacionalnu poziciju i ograničenost. Nju bi bilo lakše prihvatiti,
pogotovo zbog toga što se radi o pionirskom pokušaju da se važna problematika po-
litičkih progona prikaže multidisciplinarno, kad prečesto ne bi bilo uočljivo da piscu
nedostaje i kritičnosti i akribičnosti. Zbog toga se njegovo djelo i nakon tri izdanja, po-
praćena bombastičnim pohvalama u dijelu srpskoga, napose srbijanskog tiska, može
uzeti tek kao pokušaj ograničena dometa. No, oni njegovi elementi i dijelovi koji imaju
autobiografski karakter, odnosno analiziraju suđenja u kojima je autor sâm sudjelovao
kao branitelj, iznimno su vrijedno, upravo dragocjeno svjedočanstvo o pravoj naravi
sustava koji se i nakon skoro polustoljetnog terora ponegdje još uvijek hoće predstaviti
kao utvrda slobode.

TOMISLAV JONJIĆ